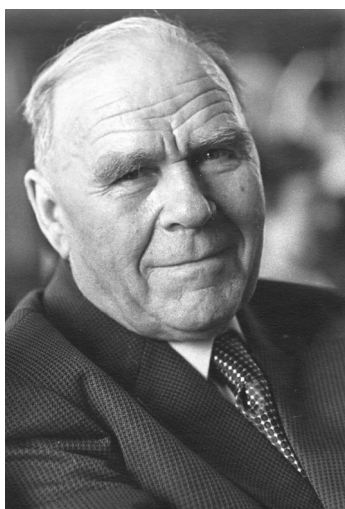

ГАЎРЫЛА ІВАНАВІЧ ГАРЭЦКІ – АДЗІН З АКАДЭМІКАЎ-ЗАСНАВАЛЬНІКАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

(Да 120-годдзя з дня нараджэння)

10 красавіка 2020 г. споўнілася 120 гадоў з дня нараджэння выдатнага навукоўца, вялікага гуманіста і асветніка, акадэміка Гаўрылы Іванавіча Гарэцкага. Працоўны і творчы шлях Гаўрылы Іванавіча падзелены на два этапы 1930-м годам. Першы этап звязаны з прафесіяй эканаміста і багатай спадчынай у эканамічнай геаграфіі, дамаграфіі, беларусазнаўстве, арганізацыі ўстаноў сельскай і лясной гаспадаркі, даследчай справы, гідраметэаралагічнай службы. Другі этап адпавядае яго прафесійнай дзейнасці як геолога са значным укладам у інжынерную геалогію пры будаўніцтве важнейшых гідратэхнічных збудаванняў Савецкага Саюза і ў развіццё фундаментальных асноў чацвярцічнай геалогіі і палеапатамалогіі – навукі аб старажытных рэках, заснаванай Г. І. Гарэцкім. Пяць буйных манаграфій пра алювіяльны летапіс геалагічнай гісторыі рэк Камскага басейна, Волгі, Дняпра, Нёмана і Дона залічаны ў класічныя творы па геалогіі і палеапатамалогіі. У 1971 г. Гаўрыле Іванавічу Гарэцкаму

была прысуджана Дзяржаўная прэмія СССР «За работы по палеопотамологии, строению аллювия и истории великих прарек Русской равнины в антропогене».

Сучаснікі ведаюць Гаўрылу Іванавіча Гарэцкага як геолога, географа, эканаміста, дэмографа, археолога, мовазнаўцу, дзяржаўнага і грамадскага дзеяча, акадэміка АН БССР, доктара геалага-мінералагічных навук, лаўрэата Дзяржаўных прэмій СССР і БССР, заслужанага дзеяча навукі БССР, як члена рэдкалегіі і тэрміналагічнай камісіі беларускіх энцыклапедычных выданняў, брата класіка беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага. Гаўрыла Іванавіч нарадзіўся ў вёсцы Малая Багацькаўка Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці ў сям’і сялян. Адзіны з пяці дзяцей атрымаў вышэйшую адукацыю на эканамічным факультэце Ціміразеўскай (тады Пятроўскай) сельскагаспадарчай акадэміі, якую скончыў у 1924 г. У час вучобы ў акадэміі Гаўрыла Гарэцкі стварыў і ўзначаліў Беларускаю культурна-навуковую асацыяцыю студэнтаў, вёў актыўную грамадскую працу. Вучоба і праца былі падпарадкаваны ідэі падрыхтоўкі нацыянальнай беларускай інтэлігенцыі для эканамічнага, асветніцкага і культурнага будаўніцтва ў Беларусі.

Актыўная грамадская дзейнасць таленавітага студэнта не засталася без увагі людзей з Лубянкі. Гаўрыла Гарэцкі трапіў у спіс вольнадумных інтэлігентаў, якіх па загаду У. І. Леніна трэба было выслаць за мяжу. У канцы жніўня 1922 г. Гаўрылу Гарэцкага арыштавалі па даносу і ўжо 4 верасня была гатова пастанова Сакрэтнага аддзела ДПУ выслаць яго ў Нямеччыну па абвінавачванні ў антысавецкай дзейнасці. Пакуль рыхтавалі да высылкі здарылася непапраўнае няшчасце у сям’і Гарэцкіх. Родная сястра Гаўрылы Ганна, якая толькі што прыехала ў Маскву і паступіла на вучобу ў Зоатэхнічны інстытут, 15 верасня несла яму ў турму перадачу, трапіла пад трамвай і праз некалькі дзён памерла. Гаўрылу па яго настойлівай просьбе, хадайніцтве і паручыцельстве камуністаў з акадэміі адпусцілі з турмы на пахаванне сястры. Смерць сястры ў такіх абставінах засталася незагоенай ранай у сэрцы Гаўрылы Гарэцкага на ўсё жыццё.

Маскоўскі перыяд жыцця Гаўрылы Іванавіча адзначаны поўнай адданасцю любімай справе і апантанай навуковай працай дзеля шчаслівай будучыні Беларусі, калі Гаўрыла Гарэцкі ў 1924–1925 гг. вучыўся ў аспірантуры Навукова-даследчага інстытута сельскай гаспадаркі па спецыяльнасці «эканамічная геаграфія», выкладаў гэты прадмет па-беларуску ў Камуністычным універсітэце нацыянальных меншасцей Захаду і працаваў над манаграфіяй «Народны прыбытак Беларусі» (Менск, 1926 г.).

У 1925 г. Гаўрыла Іванавіч з сям’ёй пераязджае ў Беларусь, у горад Горкі, дзе працуе дацэнтам, загадчыкам кафедры сельскагаспадарчай эканомікі і эканамічнай геаграфіі ў Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі. З 1925 г. ён сябра Інстытута Беларускай культуры (ІБК), з 1927 г. – сябра Прэзідыума і Навуковай Рады гэтай установы. У 1926 г. ІБК накіроўвае Г. І. Гарэцкага ў камандзіроўку ў Германію, Польшчу і Данію. У гэтым годзе выйшлі з друку яго даследаванні аб сельскай гаспадарцы і насельніцтве Гомельскай губерні, якія паспрыялі вырашэнню пытання аб уключэнні Гомельшчыны ў склад БССР.

У 1927 г. Г. І. Гарэцкага прызначаюць дырэктарам новага Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна. На гэтай пасадзе Гаўрыла Іванавіч цалкам аддаўся рэалізацыі сваіх планаў арганізацыі сельскагаспадарчай навукі і практыкі. Ён быў адным з самых адукаваных эканамістаў краіны і ведаў, як зрабіць Беларусь заможнай з прыбыткавай сельскай гаспадаркай па прыкладу развітай у гэтых адносінах Даніі. Летам 1927 г. Г. І. Гарэцкі зноў едзе ў камандзіроўку ў Польшчу і Германію. У выніку паездкі ім напісана кніга «Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы» (Менск, 1928). У канцы 1928 г. 28-гадовага дырэктара інстытута абіраюць у склад першых правадзейных членаў Беларускай акадэміі навук (БАН, так называлася НАН Беларусі пры яе заснаванні), у якую рэарганізавалі Інбелкульт. Ён быў самым маладым з абраных акадэмікаў і застаецца ім да гэтага часу.

Гады працы ў Інбелкультце, БАН і Інстытуце лясной і сельскай гаспадаркі былі і гадамі актыўнага ўдзелу Гаўрылы Гарэцкага ў дзяржаўным будаўніцтве як сябра Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта БССР і Прэзідыума Камітэта па хімізацыі народнай гаспадаркі БССР пры СНК БССР, сябра статыстычнай планавай камісіі пры ЦСУ БССР і Камісіі перспектыўнага планавання Дзяржплана БССР і іншых дзяржаўных органаў. Трэба адзначыць яшчэ актыўны ўдзел Гаўрылы Іванавіча ў працы Інбелкульту па стварэнні першай Беларускай энцыклапедыі, тады быў падрыхтаваны і набраны першы том, але пасля арышту большасці яе стваральнікаў набор быў рассыпаны.

Усё абрынулася 24 ліпеня 1930 г., калі Г. І. Гарэцкага арыштавалі і абвінавацілі як па справе неіснуючага, выдуманнага ў ДПУ «Саюза вызвалення Беларусі», так і, галоўным чынам, па справе Працоўнай сялянскай партыі, якая быццам бы была арганізавана прафесарамі Пятроўскай (тады ўжо Ціміразеўскай) сельскагаспадарчай акадэміі М. Д. Кандрацьевым, А. В. Чаянавым, А. А. Рыбніковым і інш., стваральнікам і адным з кіраўнікоў Беларускага філіяла якой быццам бы быў Г. І. Гарэцкі. Яго прысуджаюць да вышэйшай меры пакарання, але замяняюць на 10 гадоў канцлагераў. У час следства ў красавіку–сакавіку 1931 г. ў Менску ў пісьмовых паказаннях Гаўрыла Гарэцкі даў справаздачу аб сваёй навуковай, грамадскай і арганізацыйнай дзейнасці, ў тым ліку падрабязна пра горацкі і мінскі перыяды жыцця, маючы надзею, што архівы КДБ усё ж будуць даступныя для вывучэння. І сапраўды, за кароткі момант такой даступнасці на пачатку 1990-х гадоў удалося адшукаць і прачытаць справы братоў Гарэцкіх і апублікаваць гаротную праўду аб іх лёсе (Р. Г. Гарэцкі «Ахвярую сваім Я», 1998 г., «Браты Гарэцкія», 2008 г. і інш.).

Прысуд на доўгія гады адрывае Гаўрылу Іванавіча Гарэцкага ад роднай Беларусі і любімай справы, ад сям’і. Яго высылаюць у Салавецкі лагер асобага прызначэння. Гаўрыла Іванавіч ў ГУЛАГу трапіў ў Беламорска-Балтыйскі камбінат (ББК) НКУС (пасёлак Мядзведжая Гара Карэльскай АССР), дзе ў 1931–1939 гг. працаваў на будаўніцтве Беламорска-Балтыйскага канала і звязаных з ім гідратэхнічных збудаваннях як інженер-геолаг і навуковы супрацоўнік. У 1934 г. датэрмінова вызвалены з Беламорска-Балтыйскага папраўча-працоўнага лагера АДПУ за ўдарную працу, аднак і пасля вызвалення яго прымусілі працаваць ў ББК НКУС у той жа Мядзведжыцы.

У 1937 і 1938 гг. арыштаваны яшчэ два разы па артыкуле 58-б (шпіянаж на карысць польскай і нямецкай разведка) і зноў прысуджаны да вышэйшай меры пакарання, але абставіны склаліся так, што ён пазбег расстрэлу і ў 1939 г. быў вызвалены. У 1939–1942 гг. Г. І. Гарэцкі – галоўны геолаг у сістэме Галоўпрамбуда Наркамату абароны НКУС, з 1942 па 1969 г. ў арганізацыях Гідрапраекта НКУС, дзе займаў пасады ад галоўнага геолага да намесніка начальніка аддзела і галоўнага спецыяліста Аддзела інжынернай геалогіі (г. Дзедзюск Маскоўскай вобласці).

У часы Другой сусветнай вайны працаваў на ўзвядзенні абарончых збудаванняў. Пасля вайны ўдзельнічаў у геолага-інжынерных вышуканнях і будоўлях амаль усіх буйнейшых ГЭС у Расіі і Украіне (Горкаўская, Куйбышаўская, Саратаўская, Канеўская, Кахоўская, Цымлянская і інш.),

каналаў (Волга–Данскі, Сальскі, Азоўскі і інш.), вадасховішчаў, абвадняльных, арашальных і шлюзавых сістэм. За час працы ў Гідрапраекце Г. І. Гарэцкі стаў аўтарытэтным інжынерам-геолагам і геолагам-чацвярцічнікам. Паводле багатага матэрыялу, сабранага ім на Кольскай паўвыспе, ў 1945 г. абараніў кандыдатскую, а праз год – аб неагенавых і чацвярцічных адкладах Сярэдняй Камы – доктарскую (1946 г.) дысертацыю, абедзве ў Геалагічным інстытуце АН СССР. З 1948 г. ён член Бюро, ў 1967–1983 гг. – старшыня Камісіі АН СССР па вывучэнні чацвярцічнага перыяду і савецкай секцыі Міжнароднага саюза па вывучэнні чацвярцічнага перыяду (INQUA).

У 1954 г. пастановай Прэзідыума ВС СССР з Г. І. Гарэцкага знята судзімасць. Здавалася, мара аб вяртанні на Радзіму вось-вось збудзецца, у гэтым дапамогаў Гаўрыле Іванавічу Якуб Колас, тагачасны віцэ-прэзідэнт АН БССР. У 1958 г. Г. І. Гарэцкі рэабілітаваны, у званні акадэміка АН БССР адноўлены 28 верасня 1965 г. па спецыяльнасці геалогія. Але нават пасля рэабілітацыі ён змог вярнуцца на сталае жыццё ў Беларусь праз 11 доўгіх гадоў, маючы галоўнай мэтай вывучэнне геалогіі, выяўленне карысных выкапняў як неабходнай падставы гаспадарчага росквіту. У 1966 г. Гаўрылу Іванавіча залічылі старшым навуковым супрацоўнікам у Лабараторыю геахімічных праблем АН БССР па сумяшчэнні. На пачатку 1969 г. ён атрымаў пасаду загадчыка Сектара палеагеаграфіі антрапагенавага перыяду і кватэру на вуліцы Акадэмічнай, 13, і разам з жонкай Ларысай Восіпаўнай і яе маці пераехаў у г. Мінск.

Другі мінскі перыяд – 20 апошніх гадоў жыцця Гаўрылы Іванавіча – быў шчаслівым часам плённай навуковай, арганізацыйнай, грамадскай і асветніцкай працы. Работы Гаўрылы Іванавіча ад пачатку яго сталых даследаванняў у Беларусі паднялі на новы ўзровень вывучэнне чацвярцічнай геалогіі (антрапагену) тэрыторыі Беларусі. Г. І. Гарэцкі ўздаваў вялікі калектыў навукоўцаў і стварыў знакамітую беларускую школу спецыялістаў у розных галінах гэтай навукі, арганізаваў і ўзначаліў працу Беларускай антрапагенавай камісіі АН БССР. За кароткі час у аддзеле Г. І. Гарэцкага было падрыхтавана 15 кандыдатаў навук – палінолагі, палеакарполагі, дыятамісты, тэрыёлагі, палеаэнтамолагі, мікрафаўністы, геологі, палеагеамарфологі, з імі працавалі таксама кваліфікаваныя літолагі і мінералогі. Гэты калектыў вывучаў не толькі геалогію і палеагеаграфію антрапагену, але адклады і геалагічныя падзеі неагену і палеагену. Многія з яго вучняў абаранілі доктарскія дысертацыі. У аддзеле геалогіі і палеапатамалогіі антрапагену Інстытута геахіміі і геафізікі АН БССР (так працяглы час называўся аддзел) пры ўзначальванні яго акадэмікам Г. І. Гарэцкім працавала адначасова да 34 спецыялістаў. Палявыя экспедыцыі па 10–15 чалавек, якімі кіраваў Гаўрыла Іванавіч, штогод ад мая да кастрычніка праводзілі збор фактычнага матэрыялу па ўсёй тэрыторыі Беларусі і ў сумежных рэгіёнах Прыбалтыкі, Расіі і Украіны ў агляненнях горных парод і па керну свідравін. Гаўрыла Іванавіч падтрымліваў цесныя навуковыя кантакты з многімі выдатнымі вучонымі СССР, і яго супрацоўнікі пастаянна карысталіся кансультацыямі і дапамогай вядомых геологаў-чацвярцічнікаў, палеантолагаў, палеагеографаў і іншых спецыялістаў, каб апрацаваць і ўсебакова вывучыць багатыя зборы палявых даследаванняў. На падставе гэтых матэрыялаў і даных геалагічнай здымкі пад яго кіраўніцтвам паплечнікамі і вучнямі былі распрацаваны новыя стратыграфічныя схемы антрапагену і неагену Беларусі (1981 г.), выдана карта чацвярцічных адкладаў БССР маштабу 1 : 500 000 (1980 г.), даследавана будова і гісторыя фарміравання паасобных узвышшаў Беларускай грады, выканана дэтальнае карціраванне субчацвярцічнай паверхні Панямоння і дробнамаштабнае ўсёй тэрыторыі Беларусі. У 1986 г. калектыў беларускіх геологаў на чале з Г. І. Гарэцкім быў адзначаны Дзяржаўнай прэміяй БССР «За распрацоўку і ўкараненне навуковых асноў геалогіі антрапагену і геамарфалогіі ў практыку геалагаразведных работ у рэспубліцы». Вось яшчэ некаторыя фундаментальныя вынікі даследаванняў Гаўрылы Іванавіча на тэрыторыі Беларусі: распрацоўка і сцвярджэнне вучэння аб ледавіковых лагчынах і асноў геалагічнага раённавання на падставе вывучэння палеагеаграфічных арэн, абгрунтаванне сувязі паміж канцовымі ледавіковымі градамі і субшыротнымі ледавіковымі лагчынамі, што адлюстравана ў «правісанні» да поўдня далін такіх рэк, як Нёман і Вілія, абзначэнне асноўных вузлоў сінтэзу ў чацвярцічнай геалогіі Беларусі, стварэнне Музею валуноў пад адкрытым небам каля будынку інстытута ва Ўруччы. Гаўрыла Іванавіч апублікаваў 224 работы, у тым ліку манаграфіі і навукова-папулярныя артыкулы. Яго кнігі – «Аллювіальная летопись Великого Пра-Днепра» (Москва, 1970 г.) і «Особенности палеопотамологии ледни-

ковых областей (на примере Белорусского Понеманья)» (Минск, 1980 г.) – крыніцы багатага фактычнага матэрыялу, метадычных інструментаў і фундаментальных законаў для пазнання геалогіі і палеапатамалогіі антрапагену Беларусі і ўсёй ледавіковай вобласці Еўропы.

Г. І. Гарэцкі ўзнагароджаны трыма Ганаровымі граматамі ВС БССР, 14 медалямі і ордэнамі, сярод іх ордэн Працоўнага Чырвонага сцяга БССР (1930), два ордэны Працоўнага Чырвонага Сцяга (1952, 1971), ордэн Кастрычніцкай Рэвалюцыі (1979). У гонар яго вучоныя назвалі 13 відаў выкапнёвых раслін і жывёл, дзеля ўшанавання памяці Гаўрылы Іванавіча штогод праводзяцца навуковыя канферэнцыі. Заір Азгур стварыў скульптурны партрэт акадэміка Г. І. Гарэцкага, на будынку былога Інстытута геахіміі і геафізікі НАН Беларусі змешчана мемарыяльная дошка з барэльефам акадэміка работы Аляксандра Шатэрніка. Пра жыццё і творчасць акадэміка Гаўрылы Іванавіча Гарэцкага апублікаваны кнігі і шматлікія артыкулы Алеся Адамовіча, Ніла Гілевіча, Радзіма Гарэцкага, Мікалая Ількевіча, Эмануіла Іофе, Міхася Мушынскага і іншых аўтараў. У 2000 г. выйшла кніга ўспамінаў, артыкулаў і дакументаў да 100-годдзя Гаўрылы Іванавіча «Акадэмік Гаўрыла Гарэцкі», у 2002 г. ў выдавецтве «Беларускі кнігазбор» выданы том «Гаўрыла Гарэцкі. Выбранае», у 2012 г. ў серыі «Научно-биографическая литература» Расійскай акадэміі навук апублікавана кніга «Гавриил Иванович Горецкий» (авторы Р. Г. Горецкий, В. И. Оноприенко).

Гаўрыла Іванавіч памёр у г. Мінску 20 кастрычніка 1988 г. На яго магіле на Паўночных могілках на помніку-валуне змешчаны барэльефны партрэт работы Валяр'яна Янушкевіча – Гаўрыла Іванавіч прыклаў руку да сэрца з падзякай, што ён пахаваны ў роднай зямлі і што яго наведваюць дарагія яму людзі.

*Р. Г. Гарэцкі, А. В. Мацвееў, А. А. Махнач, Р. Я. Айзберг,
Г. І. Каратаеў, А. В. Кудзельскі, Р. Э. Гірын, Р. А. Зінава, Т. В. Якубоўская*